

Diskurtso-markatzaileak euskal hiztegieta: *alegia, erran nahi baita, hau da, hots...*

Xabier Alberdi Larizgoitia

UPV/EHU

Laburpena

Diskurtso-markatzaileak (DMak) definitzea ez da batere eginkizun erraza. Artikulu honetan, bada, euskal hiztegiak erronka horri nola aurre egin dioten aztertzen da: zehazki, aztertzen dut nola landu diren euskarazko hiztegi elebazarretan birformulatzaile esplikatibo batzuk (alegia, erran nahi baita, hau da, hots). Sarrera horien azterketa deskriptiboa eskaini ondoren, datuen azterketa kritikoa eskaintzen da. Euskal hiztegiak —eta bereziki, Ibon Sarasolak— estrategia egokia hautatu dute DMak aurkezteko (definizio-molde funtzionala eta metalinguistikoa uztartzea) eta, oro har, ondo gainditu dituzte definizio morfosemantiko eta zirkularren arriskuak. Hala ere, euskal hiztegiak hutsune nabariak ageri dituzte honako alderdi hauei dagokienez: DMen kategoria zehaztea, baliokidetzat jotzen diren DMen arteko desberdintasunak erakustea, definizio funtzional argigarriak ematea, lexikalizatze bidean dauden DMak jasotzea.

0. Sarrera*

Inguruko hizkuntzetan ikerketa asko egin dira azken hamarkadetan diskurtso-markatzaileei (DM)¹ buruz (Vázquez 2011) eta ikerketa horien ondotik markatzaileen hiztegi espezializatuak ere sortu dira. Euskaraz, berriz, ez dago batere garatuta ikerlerro hori, eta kontuan izanda DMak hitz bereziak direla —munduari ez, baizik eta diskurtsoari erreferentzia egitekoak— eta jarraibide pragmatikoak ematea dela haien eginkizuna —hots, solaskideari diskurtsoaren inguruko inferentzietan laguntzea—, interesgarria iruditu zi-

---

* Ikerlan hau *Gogo elebiduna/La mente Bilingüe* ikerketa-talde egonkortuaren (IT665-13) emaitzatariko bat da. Emaitza hauetara ekarri gaituen ikerketak Europar Batasunaren ikerketarako, teknologia garatu eta erakusteko Zazpigarren Esparru Programaren laguntza jaso du 613465 diru-laguntza hitzarmenaren bitartez.

¹ Hemendik aurrera, laburtzarren, DM laburdura erabiliko dut *diskurtso-markatzaile* deitura luzearen ordez.

tzaidan aztertzea nola egin dioten aurre euskal hiztegi-gileek DMak definitzeko eginkizun zailari.

Esparrua mugatu beharra zegoen ezinbestean, eta birformulatzailerik esplikatiboak (*alegia, erran nahi baita, hots, hau da...*) hartu dituzte aztergai. Berezik, halako hitzen definizioaren erronka nuen ikusmiran, eta horregatik hautatu dituzte euskarazko hiztegi-erakundeak azterlan honetarako: *Euskal Hiztegia* (EH),² *Hiztegi Batua*³ (HB) eta *Euskaltzaindiaren Hiztegia* (EusH). Ikuspegi osatzeko, bi hiztegi-erakunde hauek ere aztertu dituzte: *Orotariko Euskal Hiztegia*⁴ (OEH) eta interneteko *Elhuyar* euskara-espainiera hiztegia.⁵

Azterlan honen helburua bikoitza da: alde batetik, aztertzea nola aurre egiten zaion euskal hiztegi-gileen DMen definizioaren arazoari eta sinonimia bidezko definizio zirkularren arriskuari (Vázquez 2011); beste alde batetik, aztertzea zenbateraino diren lagungarri eta argigarriak hiztegi-gileen DMei buruz ematen diren argibideak.

Lehen atalean, hiztegi-gileentzat DMak definitzeko dauden prozedurei buruzko gogoeta batzuk eskaintzen dira. Bigarren atalean, birformulatzailerik esplikatiboek buruz euskal hiztegi-gileen ematen diren argibideak jasotzeko modu deskriptiboan. Hirugarren atalean, datuen azterketa kritikoa eskaintzen ahalegindu naiz. Eta, azkenik, ondorio batzuk formulatu dituzte azken atalean.

1. Nola definitu diskurtso-markatzaileak hiztegi-gileen

Lan honetan Martín-ek & Portolés-ek (1999) aspaldi eman zuten harrak definitzeko hura⁶ hartuko dugu abiapuntutzat. Definitzeko hartan diskurtso-markatzaileen bi ezaugarri bereizgarriak geratzen dira azpimarratuta (Martín 2011): alde batetik, diskurtso-markatzaileek duten jarraibide-, prozedura-edo prozesatze-esanahia⁷ azpimarratzen da (hots, hiztunaren eta hartzailearen arteko elkarlana eta enuntziatuen interpretazioa gidatu behar duen lankidetzatza); beste alde batetik, perpausaren esparruan inolako funtzio sintaktikorik ez betetzea da diskurtso-markatzaileen bigarren ezaugarri funtsezkoa. Ez da,

² Internet (*Hautalana* *Euskal Hiztegia*): <http://www.euskara.euskadi.net/r59-15172x/eu/sarasola/sarasola.apl>

³ Internet: <http://www.euskaltzaindia.net/hiztegiabatua/>

⁴ Internet: <http://www.euskaltzaindia.net/oeh>

⁵ Internet: http://hiztegiak.elhuyar.org/eu_es/

⁶ «Los marcadores del discurso son unidades lingüísticas invariables, no ejercen una función lingüística en el marco de la predicación oracional —son, pues, elementos marginales— y poseen un contenido coincidente en el discurso: el de guiar, de acuerdo con sus distintas propiedades morfosintácticas, semánticas y pragmáticas, las inferencias que se realizan en la comunicación.» (Martín & Portolés 1999: 4057).

⁷ «El significado procedimental, también llamado de procesamiento, es la información sobre cómo procesar el significado conceptual, el cual se define a su vez como la información léxica sobre el contenido proposicional de los enunciados» (Loureda & Acín 2010: 35).

beraz, gramatika-kategoria berri bat, ezpada sail funtzional,⁸ diskurtsibo edo pragmatiko «berri» bat (Loureda & Acín 2010; Real Academia Española, Asociación de Academias de la Lengua Española 2010; Martí 2011).

Beraz, kontuan hartzen badugu diskurso-markatzaileen jarrabidezko esanahia, begien bistan geratzen da hiztegi-intzako ohiko definizio kontzeptualek ez dutela balio markatzaileak definitzeko: alegia, hiztegi orokor batean, *alegia*, *hots*, *hau da* eta halako DMak ezin dira definitu, hitz arruntak (*lehoi*, *haur*, *gurdi*...) definitzen diren modu berean; hots, gainerako gramatika-hitzen kasuan bezalatsu, definizio kontzeptuala alboratzera eta bestelako prozedura bat erabiltzera behartuta dago hiztegi-gilea (Martín 2010). DMen kasuan, kategoria diskurtsibo edo pragmatiko bat izanik, definizio funtzional edo esplikatiboa (Porto 2002) erabiltzea da irtenbide egokiena.⁹ Izan ere, halakoetan erabileran oinarritu behar da ezinbestean definizioa, hitzaren esanahia, funtsean, beraren erabilera baita.

Laburbilduta, azalpenezko definizio funtzionaletara jotzea da DMak definitzeko estrategiarik egokiena. Zentzu hertsian, halako «definizioek» gehiago dute deskriptiotik definitiotik baino; hots, azalpen dira, definizio baino areago (Seco 1978; Llopis 2006).

2. Diskurso-markatzaileak euskal hiztegietan: birformulatzaile esplikatiboak

Atal honetan halako xehetasun batez ikusiko dugu nola jaso eta nola landu diren euskal hiztegietan diskurso-markatzaile jakin batzuk: birformulatzaile esplikatiboak. Eta, multzo horren barruan, bereziki, euskal hiztegietan jasota dauden markatzaile hauek izango ditugu aztergai: *alegia*, *erran nahi baita*, *hots*, *hau da*.

2.1. Alegia

Hona hemen euskal hiztegi elebakarretako definizioak.
Euskal Hiztegia (EH):

- (1) Alegia 2. (*1745, 1872) Aurreko esaldiaren esangura berdintsua duen, edo haren esplikagarri den esaldi baten bukaeran ezartzen den hitza, «hau da»-ren baliokidea. Hemengo ipuin eta bertsoek iturri

⁸ Askotariko gramatika-kategorietatik edo eraikuntza konplexuetatik eratorritakoak dira DMak, eta horregatik diogu sail funtzional edo pragmatiko berri bat osatzen dutela (hots, ez dira inola ere gramatika-kategoria berri bat).

⁹ Larak (2003) *erabilerazkoa* («de uso») deritza definizio-molde horri, eta Sanmartin-ek dio (2010) zeinuaren metahizkuntzan oinarritutako definizioak direla halakoak (Rey-Debove 1971; Llopis 2006).

bera dute; Graziano Gesaltzako aitona, **alegia**. || Aurrekoa jasoaz, bigarren esaldiaren hasieran ere ezartzen da. «Eskopeta ori koipeka erria dago» esan zion, **alegia** behin ere ez ziola koiperik ematen. Zera adierazi dio, **alegia** ez dadila hemendik aurrera bere andre-gaiarekin joan.

Hiztegi Batua (HB):

- (2) **alegia** 1 ‘hots, hau da’ 2 ‘ipuina’

Euskaltzaindiaren Hiztegia (EusH):

- (3) Alegia 1 lok. Zerbait azaldu ondoren, informazioa zehazteko, azal dutakoa argitzeko edo osatzeko erabiltzen den hitza, *hau da*-ren baliokidea. *Hemengo ipuin eta bertsoek iturri bera dute; Graziano Gesaltzako aitona, alegia. Eskutitz sail bat zen, karta sail bat, alegia. Gauza bat da arrantza, astoarena, alegia eta bestea arrantza, itsaso-erreketa arrainena. Argiaren zalea da, alegia ez duela beste zuhaitzen itzalik nahi.*
- (4) 2 lok. (Azaldu nahi denari sarrera emanez). *Zera adierazi dio, alegia, ez dadila hemendik aurrera bere andre-gaiarekin joan. Esan dit, alegia, hauek gaztetxoak direla. Esan nahi dut, alegia, aukera izan banu bide horretatik joko nuela.*

Erabilitako definizio-moldeari bagagozkio, azpimarratzekoa da bai EHk, bai EusHk estrategia bertsua erabili dutela. Alegia, definitzeko bi modu hauek uztarturik osatu dute definizioa: definizio funtzionala («... ezartzen/erabiltzen den hitza») eta metalinguistikoa¹⁰ (baliokidetza bidezkoa: «*hau daren baliokidea*»). Hiztegi Batuak, berriz, gehienbat ortografia-hiztegia izanik, baliokidetza besterik ez du erabili (*alegia* 1: *hots, hau da*).

Hona hemen OEhk eta Elhuyarrek ematen dituzten argibideak.¹¹

Orotariko Euskal Hiztegia (OEH): **alegia**

alegia (L, BN, Sal, S; SP, Urt II 474, Lar, *VocBN*, Dv, H), **alea** (SP), **ale**.
Ref.: A (*alea*); Lrq /alégia/.
(...)

- (5) **3.** (G-goi-bet). Ref.: JMB *At (alegie)*; Zt. Es decir, o sea, a saber. (Colocado tanto encabezando la oración explicativa como al final

¹⁰ Beste zeinu bat —hitz baliokide bat— erabiliz definitzen da definigaia (Rey-Debove 1978; Sanmartín 2010).

¹¹ Harrigarria bada ere, Azkueren hiztegian ez da ematen *alegia* birformulatuzailearen berri. Gauza bera gertatzen da Pierre Lhanderen hiztegian.

de ésta). «--Eskopeta ori koipiak erria dago-- esan zion, **alegiya** beiñere etziola koiperik ematen» Zt. (...)

- (6) ■ (Empleado como anafórico, para introducir algo que se va a decir a continuación). v. 1 **zera (2)**. ★ *Orra ba, nik jakin nai nukena da... alegia... zera... Erri ontan bazkaitara norbait eraman nai danean, nola esaten zaio? Muj PAm 41. —Ta, zer esan dizu? —Esan dit, alegia, abek gaztetxoak, txikitxoak dirala oraindik eta urrutiti aietara iritsi gabeak dirala. Ib. 44. (...)*

Elhuyar:

- (7) Alegia. 3 lok. (Zerbait azaldu ondoren, informazioa zehazteko, azaldutakoa argitu edo osatzeko erabiltzen da) «es decir, esto es»

Ikus daitekeenez, beraz, kategoria gramatikalarri dagokionez, EHk eta HBk ez dute inolako zehaztasunik ematen; ezta OEhk ere. Eta EusHk eta Elhuyarrek lokailutzat jotzen dute.

Birformulatzaileren balioei dagokienez, hiztegi guztiak bat datoz birformulatzailere esplikati bo gisa betetzen duen funtzio nagusia jasotzeko. Azpimarratzekoa da, bestalde, bai EusHk bai OEhk jasotzen duten balio berezia: hots, azaldu nahi denari sarrera emateko funtzioa.

2.2. Erran nahi baita

Azpimarragarria da euskal hiztegi etan ez zaiola aparteko sarrerarik eskaintzen *erran nahi baita* birformulatzaileri. Hala, hiztegi elebakarrek (EHk, HBk eta EusHk) *erran* sarreran jasotzen dute, esapide gisa, eta *hau da* eta *hots* birformulatzailere esplikati boekiko baliokidetz a ezartzen diote. OEhk eta Elhuyarrek, berriz, *erran*-en azpisarrera gisa jasotzen dute (*erran nahi da/baita*) eta «es decir» ordaina esleitzen. Oro har, beraz, baliokidetzaz baliatzen dira birformulatzailere definitzeko, eta ez definizio funtzional batez.

Euskal Hiztegia (EH):

- (8) 1 *erran*, *erraten* (1627) edo *erraiten* (1545). du *ad.* (1545) *Sort.* (Laguntzailerik gabe ere jokatzen da: dio; zioen; diotso; ziotson; banerra, balerra; lerrake; berra, errazu, berrate.). *Esan. Erran nahi baita:* hau da, hots. *Erran gabe doa:* esan beharrik ez dago. *Hazi ona behar dela, hori erran gabe doa; ez erein dudako hazirik.*

Hiztegi Batua (HB):

- (9) *erran* 1, *erraten*. du *ad.:* *erran gabe doa* ('ez dago esan beharrik'); *Jainkoaren erresuma, erran nahi da, Eliza; hilko naiz, erran nahi*

da gauza guztiez gabetua izango naizela; orain, erran nahi baita, 1853an.

Euskaltzaindiaren Hiztegia (EusH):

- (10) *erran, erran, erraten du ad. Esan. Goiz etortzeko erran diot. Erran ohi da gauza ona, galdu arte, ez dela ezagutzen. // Hazi ona behar dela, hori, erran gabe doa; ez erein dudako hazirik. Erran nahi baita: hau da, hots.*

Orotariko Euskal Hiztegia (OEH):

- (11) **ERRAN NAHI DA** (L ap. A; Ht *VocGr*; Dv), **BAITA**. Es decir. *Tr.* De uso casi general en la tradición septentrional (pero no en Axular); no lo documentamos al Sur. Con *baita*, *beita*, es hasta finales del s. XIX, bastante menos frecuente, aunque se encuentra ya, alternando con *da*, en Leizarraga y Tartas (*Onsa* 144); en el s. XVIII lo hallamos en Maister y Lopez. Desde mediados del s. XIX su uso va aumentando, extendiéndose a autores labortanos, y ya desde finales de dicho siglo predomina claramente sobre *erran nahi da*; en el s. XX, sólo encontramos ejs. de este último en Oxobi (177) y *CatJauf* (115).

Elhuyar:

- (12) [*erran* aditzaren azpisarrera] *erran nahi da/baita*: es decir

Azkueren (1906) hiztegian ez dago jaso *erran nahi baita* birformula-tzailea, eta Lhanderenean honako argibide soil hau baino ez dator: «(Hb.) c'est-à-dire».

2.3. Hau da

Euskal Hiztegia (EH) definizio funtzionala eta baliokidetzakoa («ik. *hots*, *alegia*») uztartzen dira *hau da* definitzeko. Euskaltzaindiaren Hiztegiak (EusH), berriz, definizio funtzional hutsa ematen du, baliokidetzara edo sinonimiara jo gabe.

Euskal Hiztegia (EH):

- (13) [*Hau* sarreran] Aurrean esan dena argiagotzeko erabiltzen den esapidea. Ik. **hots B 2**; **alegia 2**. *Eta leku hari deitu zion «Faniel», hau da, Jainkoaren ikuskera. Otsailaren hogeian, hau da, duela hamabi egun. Estatuaren eskuetan, hau da, Madrilgoen eskuetan gelditu zitzaigun gehienbat.*

Hiztegi Batua (HB):

- (14) **hau**: *hau guztia; bide honetan guztian; hauekin guztiekin; hau guztiau.*

hau da

Euskaltzaindiaren Hiztegia (EusH)

- (15) **hau da** Aurrean esan dena argiagotu nahi dela adierazteko erabiltzen den esapidea. *Eta leku hari deitu zion «Fmanuel», hau da, Jainkoaren ikuskera. Otsailaren hogeian, hau da, duela hamabi egun. Irakaskuntza estatuaren eskuetan, hau da, Madrilgoen eskuetan gelditu zitzaigun gehienbat.*

Hiztegi elebidunetan ordain hauek esleitzen dizkiote *hau da* esapideari:¹²

Orotariko Euskal Hiztegia (OEH) (ikus *hau da*):¹³

- (16) HAU DA (Ht *VocGr* 337). Esto es, es decir, a saber. v. ERRAN NAHI DA, **alegia (3), hots**. *Tr.* Documentado en textos meridionales desde el s. XVII, al Norte sólo lo hallamos en *INav* y algún autor moderno como Mirande.

Elhuyar:

- (17) esto es, es decir; o sea
Irakaskuntza estatuaren eskuetan, hau da, Madrilgo politikarien eskuetan dago: la enseñanza está en manos del estado, es decir, en manos de los políticos de Madrid.

2.4. Hots

Partikula hau definitzean ere definizio funtzionala («...argiagotzeko hitza»; «... argiagotu nahi dela adierazteko erabiltzen den hitza») eta baliokidetzakoa («*hau da*-ren baliokidea») uztartzen dituzte EHk eta EusHk. Halere, hiztegi-gileak ez dira ados jarri kategoria gramatikala zehazterakoan: EHk eta EusHk ez dute kategoriari buruzko inolako zehaztasunik ematen; OEhk interjekzioztat jotzen du; eta, Elhuyarrek, azkenik, lokailutzat.

¹² Azpimarratzekoa gaztelaniazko ordainak emateko orduan ez datozela guztiz bat OEH eta Elhuyar. Izan ere, Elhuyarrek *o sea* ordaina ere esleitzen dio *hau da* birformulatuazileari.

¹³ Azkueren hiztegian (*Diccionario vasco-español-francés*) ez dago jasoa *hau da* birformulatuazileari.

Euskal Hiztegia (EH):

- (18) **2.** Aurrean esan dena argiagotzeko hitza, «hau da»-ren baliokidea. *Ez dugu arras zuzen jokatu «politikari» dagokionez. Egia zor du kritikoak, hots, gogoan bata eta ahoan bestea duela ez ibiltzea.*

Hiztegi Batua (HB):

- (19) **hots 2** ‘hau da’

Euskaltzaindiaren Hiztegia (EusH):

- (20) **hots (...)** **6** Aurrean esan dena argiagotu nahi dela adierazteko erabiltzen den hitza, *hau da*-ren baliokidea. Ik. **alegia**. *Galian, Hispanian, Italian, Britanian, hots, Europaren sartalde guztian. Batasunaren aldekoek —hots, guk— ez dugu arras zuzen jokatu «politikari» dagokionez. Egia zor du kritikoak, hots, gogoan bata eta ahoan bestea duela ez ibiltzea.*

Orotariko Euskal Hiztegia (OEH) (ikus *hots*)¹⁴

II (Interj.).

♦ **I.** (gral.; SP, Lar, Aq (R), Arch *Gram* 160, Gèze, Dv (L), H). Ref.: A; A *Morf* 729; Lrq. «Ta, interjección» Lar. «Expresión para que anden los bueyes» Aq 756. «Allons» Arch *Gram* y Gèze. «¡Ea!, interjección de incitación» A. ♦ *Tr.* Más frecuente al Norte hasta el s. XX; a partir de aprox. 1930 su uso crece entre los autores guipuzcoanos e incluso se encuentra en algún vizcaíno como Otxolua. (...)

- (21) **3.** Es decir, esto es. (El carácter de interjección no es, ni mucho menos, general en todos los ejs.).

Elhuyar:

- (22) **7 lok.** es decir, esto es; o sea *Batasunaren aldekoek, hots, guk, ez dugu zuzen jokatu*: los partidarios de la unificación, es decir, nosotros, no hemos actuado correctamente.

¹⁴ Azkuek ez du jasotzen bere hiztegian (1906) birformulatzaile-balioa *hots* hitzaren adieren artean.

3. Birformulatzailerik esplikatuak euskal hiztegietan: azterketa kritikoa

Atal honetan alderdi hauek iruzkinduko ditut: definizio-moldea, gramatika-kategoria, birformulatzailerik balizko baliokidetasuna, definizio funtzionalen garrantzia, eta hiztegietan jaso ez diren birformulatzailerik guztiz lexikalizatu gabeak.

3.1. Erabiliteko definizio-moldea

Definizio-molde hauek erabili dira euskal hiztegietan aztergai ditugun DMak definitzeko edo azaltzeko:

(23)

- i. *alegia* [funtzionala + metalinguistikoa (baliokidetzazkoa): *hau da*]
- ii. *erran nahi baita* [funtzionala + metalinguistikoa (baliokidetzazkoa): *hau da, hots*]
- iii. *hau da*
  - a. [EH (13), metalinguistikoa (baliokidetzazkoa): «ik. *hots, alegia*»]
  - b. [EusH (15), funtzionala]
- iv. *hots* [funtzionala + metalinguistikoa (baliokidetzazkoa): *hau da*]

Nire iritziz, oro har, estrategia egokiak hautatu dituzte hiztegiariek diskurto-markatzaileak definitzean: *hots*, definizio funtzionala (azalpenezkoa) eta metalinguistikoa (baliokidetzazkoa) uztartu dituzte batzuetan (*alegia, hots, hau da*); eta esapide markatuen kasuan (*erran nahi baita*) erabilera zabalagoko esapide baliokideen bitartez (*hau da, hots*) azaldu da definigaia.¹⁵ Nire ustez, ordea, hobe da beti azalpen funtzional batez hornitzea definizioa; besterik ez bada, erabiltzailea sarrera batetik bestera ibiltzera ez behartzeko. Ondo saihestu da definizio morfosemantikoen¹⁶ arriskua; eta *hau da* definitzean definizio funtzionalari esker gaintu da definizio zirkularra (13).¹⁷

¹⁵ Eztabaidagarria izan daiteke, alde horretatik, zenbateraino den *erran nahi baita* markatua, *hots* baino.

¹⁶ Adibidez: *erran nahi baita* birformulatzailerik «esan nahi da» hitzen bidez azaltzea (ik. Sanmartín 2010).

¹⁷ Adibidez: *alegia, erran nahi baita, hots*: *hau da*; *hau da*: *hots, alegia*.

3.2. Gramatika-kategoria

Hiztegigile eta lexikografo guztiek jotzen dute beharrezkotzat kategoriari buruzko informazioa ematea sarrera guztietan, eta are beharrezkoagoztat jotzen da informazio hori gramatika-hitzen kasuan eta, zer esanik ez, DMen kasuan (Llopis 2006). Bada, aurreko atalean ikusi dugunez, hiztegi-gileek lokailutzat jotzen dituzte aztergai ditugun esapide eta partikulak; baina kategoriari bagagozkio, hutsune nabarmenak daude hiztegietan honako birformulatzaile hauen kasuan: *alegia* —EH (1), HB (2), OEH (5, 6)—; *erran nahi baita* (ez da zehazten inongo hiztegitan esapidearen kategoria); *hau da* —EH (13), HB (14), EusH (15), OEH (16), Elhuyar (17)—; *hots* —EH (18), HB (19), EusH (20)—. Bestalde, OEHk, zalantza askorekin bada ere,¹⁸ interjekzioztat jotzen du *hots* birformulatzailea.

Ez da harrigarria euskal hiztegietan horrelako zalantza eta hutsuneak agertzea. Izan ere, diskurtso-markatzaileena ez da ohiko gramatika-kategoria bat, baizik eta kategoria funtzional edo pragmatiko bat, estatus berezi eta eztabaidatua duena (Martí 2011, Alberdi 2014). Gainera, euskaraz ez daude oso garatuta diskurtso-markatzaileei buruzko ikerketak: Euskaltzaindiak (1990) markatzaile batzuk (lokailuak) baino ez ditu ikertuak, eta, beraz, azterkizun daude markatzaile asko eta asko.

3.3. Baliokidetzazko definizioak: baliokidetasun erabatekoa?

Goragoko (23)an ikusi denez, aztergai ditugun birformulatzaileen «definizioetan» baliokidetzazko erlazioa ezartzen da definigaiaren eta definitzailearen artean: «-en baliokidea da» predikatua erabiliz (*alegia*, *hots* sarrerak); baliokidetzazko inplizituaren bidez (*erran nahi baita*); edo «ik.» bidalketa-laburduraren bidez (*hau da*). Beraz, definizio horietatik ondoriozta liteke erabat baliokide direla lau birformulatzaileok: *alegia*, *erran nahi baita*, *hau da*, *hots*.

Hizkuntza-hiztegi orokor batean, diskurtso-markatzaile bakoitzaren funtzio edo balio nagusiak azaldu ohi zaizkio erabiltzaile espezializatu gabe, xehetasunetan eta teknizismoetan sartu gabe, eta, alde horretatik uste dut euskal hiztegietako definizioak (1-22) egokiak direla, oro har. Dena dela, sakonago aztertuz gero, zalantzarik da goiko lau birformulatzaileen arteko baliokidetasuna. Izan ere, baliokideak dira laurak balio semantiko-pragmatiko nagusiari —birformulazio esplikatiboa— bagagozkio,¹⁹

¹⁸ «El carácter de interjección no es, ni mucho menos, general en todos los ejs.»

¹⁹ Alberdi (2014) lanean, esaterako, honela azaldu dut *alegia*: «Birformulazio esplikatibo bat bideratzeko erabiltzen da *alegia*: hots, aurreragoko diskurtso atal batean adierazitakoa azaltzera, argitzera, osatzera edo zehaztera datorren diskurtso atal bati bide egiteko. Hitz horretaz baliatzen da esataria esan berri duena modu argiago batez birformulatzeko: haren bidez esatariak ohartarazten edo iragartzen dio hartzaileari lehenago adierazi duenari buruzko azalpen bat datorrela *alegia* hitzak txertatzen duen diskurtso atalean.»

baina desberdinak dira beste parametro batzuk kontuan hartzen baditugu (posizioa; joskera; erabilera monologiko edo dialogikoa; beregaintasun diskurtsiboa; informazio-egitura; euskalkia; balio eratorriak; eta abar). Alegia, ez dut uste lau birformulatzailleak testuinguru guztietan trukagarriak direnik.

Posizioari dagokionez, esaterako, *alegia* birformulatzaillea atal birformulatzaillearen hasieran zein amaieran kokatzen da gaurko euskara estandarrean; *hots* birformulatzaillea, berriz, atal birformulatzaillearen hasieran kokatzen da gehienetan egungo estandarrean;²⁰ eta *hau da*, ezinbestean eta beti birformulazioaren hasieran.

Joskerari dagokionez, *erran nahi baita* esapidearen berezitasun sintaktiko bat baino ez dut azpimarratuko. Izan ere, nahiz *erran nahi baita* nahikoa lexikalizatuta dagoen, perpausak lotzen dituenean (erabilera aposatu gabea, alegia), ia beti eskatzen du *-(e)la* menderagailua birformulazioan: alegia, perpaus osagarria gobernatzen du ia beti.²¹ Beraz, semantikaren eta pragmatikaren aldetik *alegia*, *hots* eta *hau da* birformulatzailleen kidekoa bada ere, sintaxiaren aldetik oso bestelako jokamoldea du *erran nahi baita*.

Erabilera monologiko edo dialogikoari bagagozkio, *alegia* elkarriketetan (*heterobirformulazioa*) eta txanda bat eta enuntziatu bat osatuz (beregaintasun diskurtsiboa) dokumentatu dut gaurko estandarrean, solaskideari azalpen argigarriak eskatzeko («-Alegia?»). Ez dut horrelakorik aurkitu haren kideko birformulatzailleen kasuan.²²

Bestalde, informazio-egiturarekin zerikusia duten jarraibideak ematen dizkigute birformulatzailleek: mintzagaiaren jarraipena edo aldaketa (Portolés 2007). Ondorengo bi adibideetatik zera ondorioztatzen da: *alegia* birformulatzaillearen bidez mintzagai bera (24a) iruzkindu daiteke edota mintzagai berria sartu (25a); *hau da* birformulatzaillea, berriz, mintzagai bera iruzkintzeko espezializatuta dago (24b/25b).

- (24) a. [Zer du?] Hipertentsoa da. *Alegia*, tentsio altua du.
 b. [Zer du?] Hipertentsoa da. *Hau da*, tentsio altua du.
- (25) a. [Zer du?] Hipertentsoa da. *Alegia*, gatz gutxi jarri behar diozu janarian.
 b. [Zer du?] Hipertentsoa da. # *Hau da*, gatz gutxi jarri behar diozu janarian.

²⁰ Iparraldeko testuetan, berriz, zenbaitetan bukaeran ere azaltzen da *hots*.

²¹ *Hots*, *alegia*, *hots* eta *hau da* birformulatzailleek ez bezala, funtzio sintaktiko argia betetzen du, atal birformulatzailleko predikatua baita.

²² *Hau da*, esaterako, noizean behin heterobirformulazioan azaltzen da, baina ez enuntziatu oso bat osatuz.

Euskalkiaren aldetik ere, honelako banaketa ageri da: jatorriz ipar-ekialdekoak dira *erran nahi baita* eta *hots*; hegoaldekoa da *hau da*; erdialdeko euskalkietakoa da *alegia*.

Laburbilduta, hiztegi orokor batek ez, baina DMen hiztegi espezializatu batek halako argibideak eman behar lizkiguke erabileraz. Teorian, DM baten definizioak, ondo bereizi behar luke delako markatzailea gainerakoetatik, ondo hautaturiko deskriptore eta bereizgarriak direla medio (Portolés 2007; Seco 1978). Praktikan, ordea, hizpide ditugun birformulatzailen kasuan oso zaila da haien artean bereizkuntza pragmatiko orokorrak ezartzen.

3.4. *Birformulatzaille esplikatiboak: euskal hiztegietako definizio funtzionalak*

Ez dut lekurik hemen birformulatzaille esplikatiboei esleituriko balio nagusien formulazioa iruzkintzeko. Bi ohar baino ez ditut egingo.

Oro har, ondo islatzen da euskal hiztegietan balio birformulatzaille nagusia; baina, labur beharrez, ezin dituzte balio diskurtsibo zehatzak azaldu: esate baterako, euskal hiztegietan ez da jasotzen hizpide ditugun birformulatzaille esplikatiboek (*alegia*, *erran nahi baita*, *hau da*, *hots*) batzuetan hartzen duten ondoriozko balioa.

Euskaltzaindiaren Hiztegiak (3)an ematen duen *alegiaren* definizioak guxti falta du definizio funtzional eredugarri betea izateko. Nire ustez, sarriago jo behar litzateke hiztegi orokorretan halako definizioetara (ikus 18. oin-oharreko definizioa).

3.5. *Euskal hiztegietan jaso gabe geratu diren birformulatzaille esplikatiboak*

Euskal hiztegietan jaso gabe geratu dira guztiz lexikalizatuta ez dauden edo lexikalizatze bidean dauden zenbait birformulatzaille esplikatibo: *bestela esan(da)*, *beste hitzez (esanda)*, *beste era batera esanda*, *beste modu batera esanda*, *beste hitz batzuetan (esanda)*, *beste hitz batzuekin (esanda)*, *beste hitzetan (esanda)*... Halako esapideak joskera librearen eta hiztegiaren artean daude; baina haietako batzuk gero eta hurbilago daude hiztegitik, eta, nire ustez, mereziko luke euskal hiztegietan halakoak ere jasotzea.

4. **Zenbait ondorio**

Euskal hiztegitileek, oro har, estrategia egokia hautatu dute aztergai ditugun birformulatzaille esplikatiboak azaltzeko: definizio funtzionala eta metalinguistikoa (baliokidetzazkoa) uztartzea, eta sarrera bakoitza ongi hautaturiko adibideez hornitzea. Bestalde, ondo gainditu dute, oro har, definizio

morfosemantikoen eta definizio zirkularren arriskua. Alde horretatik, Ibon Sarasolari aitortu behar zaio definizio-molde funtzionala erabili izanaren mehezimendua, EusH —bistan dagoenez— guztiz zordun baita EHrekiko: Sarasola bide-urratzaile izan da euskarazko hiztegitantza elebakarrean, eta ez bakarrik lexiko orokorrari dagokionez, baita DMen «definizioak» emateko moldeari dagokionez ere.

Hala ere, euskal hiztegieta zenbait hutsune nabari dira ezinbestean DMak lantzeko orduan: ez dute beti behar bezala zehazten DMen kategoria; ez dituzte agerian uzten DM edo birformulatuzaile ustez baliokideen arteko desberdintasunak; definizio funtzionalak zenbaitetan laburregi gertatzen dira; eta jaso gabe uzten dituzte lexikalizatzeko bidean dauden zenbait DM. Beraz, gaurko egunean euskarazko DMei buruzko hiztegi espezializatuak behar ditugu, halako hutsuneak betetzeko eta hiztegi orokorren mugak gainditzeko.

Aipamenak

- Alberdi, Xabier (arg.). (2014). *Birformulazioa eta birformulatuzaileak euskaraz*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- Euskaltzaindia. 1990. *Euskal Gramatika Lehen Urratsak-III (lokailuak)*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Lara, Luis F. 2003. «El sentido de la definición lexicográfica». In M.ª A. Martín Zorraquino & J.L. Aliaga Jimenez. (arg.), *La lexicografía hispánica ante el siglo XXI. Balance y perspectivas*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Institución Fernando el Católico. 99-113.
- Llopis, Ana. 2006. «Aplicación de la teoría de Rey-Debove a las definiciones lexicográficas de los marcadores discursivos». In M. Villayandre (arg.), *Actas del XXXV Simposio Internacional de la Sociedad Española de Lingüística*. León: Universidad de León, 486-503. [<http://www3.unileon.es/dp/dfh/SEL/actas/Llopis.pdf>]
- Loureda, Óscar & Esperanza Acín (koord.). 2010. *Los estudios sobre marcadores del discurso en español, hoy*. Madrid: Arco/ Libros.
- Martí, Manuel. 2011. «Los conectores discursivos (entre los otros marcadores discursivos y los otros conectores)». *Linred, Lingüística en la red*, IX, 05-11-2011, 1-37, [<http://www.linred.es/numero9.html>], Universidad de A Coruña, [http://www.linred.es/numero9_articulo_8.html]
- Martín, María Antonia. 2010. «Las partículas discursivas y los diccionarios de partículas discursivas (con referencia especial a *desde luego/sin duda* y *por lo visto/al parecer*)». In E. Bernal, S. Torner, J. DeCesaris (arg.), *Estudios de lexicografía 2003-2005*. Barcelona: IULA, Documenta Universitaria.
- Martín, M.ª Antonia & José Portolés. 1999. «Los marcadores del discurso». In I. Bosque & V. Demonte (arg.), *Gramática descriptiva de la lengua española* vol. III. Madrid: Espasa. 4051-4213.
- Porto, José Álvaro. 2002. *Manual de técnica lexicográfica*. Madrid: Arco/Libros.
- Portolés, José. 2007. *Los marcadores del discurso*. Barcelona: Ariel. 2. argitaraldi osatua.

- Real Academia Española (RAE), Asociación de Academias de la Lengua Española. 2010. *Nueva gramática de la lengua española, Sintaxis II*. Madrid: Espasa Libros.
- Rey-Debove, Josette. 1971. *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporains*. The Hague-Paris: Mouton.
- Seco, Manuel. 1978. «Problemas formales de la definición lexicográfica». In *Estudios ofrecidos a Emilio Alarcos Llorach (con motivo de sus XXV años de docencia en la Universidad de Oviedo)*, II. Oviedo: Universidad de Oviedo. 217-239.
- Sanmartín, Julia. 2010. «La dificultad de definir en un diccionario de partículas». In M.ª A. Castillo, J.M. García Platero (arg.), *La lexicografía en su dimensión teórica*. Málaga: Universidad de Málaga, Estudio y Ensayos. 561-585.
- Vázquez, Nancy. 2011. «El tratamiento lexicográfico de los marcadores del discurso» *Linred, Lingüística en la red*, 02-05-2011, 1-20 [http://www.linred.es/numero9_monografico1_Art5.html]. In Cestero Mancera, A.M.^a & M. Martí Sánchez (koord.), *I Jornadas de lengua y comunicación: marcadores discursivos* [http://www.linred.es/numero9_monografico1.html] > *Anexo monográfico* [<http://www.linred.es/numero9.html>]. Universidad de A Coruña.

Hiztegiak

- Azkue, Resurrección M.^a de. 1905. *Diccionario vasco-español-francés*. Bilbao, Paris: P. Geuthner. [La Gran Enciclopedia Vasca-k, Bilbon 1969an berrargitaratua].
- Elhuyar. 2014. *Elhuyar euskara-espainiera hiztegia*. [http://hiztegiak.elhuyar.org/eu_es/]
- Euskaltzaindia, 2012. *Euskaltzaindiaren hiztegia*. Andoain: Euskaltzaindia, Elkar, Elhuyar. [laburdura: EusH]
- Euskaltzaindia. 2014. *Hiztegi Batua*. [<http://www.euskaltzaindia.net/hiztegitatua/>] [laburdura: HB]
- Lhande, Pierres. 1926. *Dictionnaire basque-français*. G. Beauchesne.
- Mitxelena, Koldo. 2013. *Diccionario general vasco. Orotariko euskal hiztegia*. Bilbao: Desclée De Brouwer. [<http://www.euskaltzaindia.net/oeh/>] [laburdura: OEH]
- Sarasola, Ibon. 2007. *Euskal hiztegia*. Donostia: Elkar. [laburdura: EH] Internet: *Hauta-lanerako Euskal Hiztegia*. [<http://www.euskara.euskadi.net/r59-15172x/eu/sarasola/sarasola.apl>]